

Шикер Л.В.

*Університет менеджменту освіти
НАПН України*

ЗМІСТ І ПОКАЗНИКИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті представлені теоретичні підходи до визначення змісту і показників саморозвитку особистості вчителя.

***Ключові слова:** саморозвиток, самосвідомість, самоприйняття, самопізнання, самовизначення, самореалізація, самоствердження, самоуправління.*

Постановка проблеми

Основною ознакою сучасної парадигми освіти є посилення ролі психологічного фактора навчання, уваги до особистісного розвитку людини як основи її професійного становлення. Обмеження впливу і поширення академічного і технологічного підходів здебільшого зумовлене усвідомленням факту, що процес професійної діяльності не зводиться тільки до знань чи технологічних процедур. Це насамперед спосіб включення особистості в життя суспільства, її самореалізація в контексті активної взаємодії з іншими особистостями, які також самореалізуються, здійснення певної життєвої стратегії, прийняття на себе відповідальності за власне життя тощо [13, 289].

Актуальність дослідження змісту і показників саморозвитку особистості вчителя зумовлена необхідністю підвищення рівня професіоналізму не тільки в академічному, а й в особистісному сенсі, адже ролі вчителя і вихователя завжди поєднуються.

Виклад основного матеріалу

У психологічній науці саморозвиток особистості розглядається як реалізація функціональної тенденції через пошук внутрішніх механізмів регуляції людської поведінки у сфері її суб'єктивного особистісного ставлення до світу, до інших людей і до самої себе; через аналіз смислових утворень особистості, потреб і інтересів самоактуалізації, особистісних значень, сенсів; на основі принципу системної детермінації будь-якої події, що забезпечує цілісне бачення явища, що вивчається.

Якщо звернутися до аналізу саморозвитку як специфічного процесу, що розгортається в часі і просторі життєдіяльності людини, то слід зазначити його неоднозначність і багатоплановість.

Приступаючи до аналізу суті й особливостей процесу саморозвитку, за-

значимо, що в науці не існує єдиного означення категорії «саморозвиток».

На основі аналізу низки праць ми виділили декілька підходів до визначення змісту даного поняття:

- саморозвиток як здібність в широкому сенсі [2; 3; 17] — це фундаментальна здібність людини ставати і бути справжнім суб'єктом власного життя, змінювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення [12; 14]; здібність виходити за власні межі, надаючи можливості не лише кількісним, а й якісним змінам, показуючи закономірності власного розвитку [2]; здібність самостійно ставити і розв'язувати задачі із самозміни [3; 1].

- саморозвиток як широка категорія, що включає будь-яку активність суб'єкта, здійснювану свідомо чи підсвідомо, прямо або побічно, що приводить до прогресивних змін психологічних і фізичних функцій, особистісних утворень соціальних здібностей [4];

- саморозвиток як діяльність щодо зміни рівня саморегуляції [6]; творча діяльність, яка спрямована на інтенсифікацію і підвищення ефективності процесів самості [1]; як цілеспрямована, ціннісно-орієнтована діяльність особи щодо безперервної самозміни, збагачення індивідуального досвіду і духовно-моральних сил відповідно до внутрішнього образу «Я» і актуальних соціальних очікувань [5].

- саморозвиток як певний тип взаємин, вчинків, дій до самого себе і власного майбутнього з погляду відповідності певному ідеалу [10;11].

Слід розрізняти природний і цілеспрямований розвиток. За природних умов розвиток особистості відбувається передусім за законами вікової динаміки й онтогенезу в цілому.

Цілеспрямований розвиток може детермінуватись як зовнішніми чинниками (у процесі навчання та виховання), так і внутрішніми (саморозвиток), він передбачає проектування необхідних рис та якостей і створення умов для їх формування. Під саморозвитком розуміють прагнення людини збагатити свої індивідуальні якості через включення у всі види діяльності, які сприяють їх формуванню чи удосконаленню [13, 298].

З питання про механізми саморозвитку спостерігається відносна єдність думок серед різних дослідників. Так Ю.Слюсарев і В.Столін виділили самосвідомість як основний механізм саморозвитку. «Усвідомлюючи себе, людина не просто прояснює, констатує, а й активно творить себе» [15; 16]. Свідомість носить проградієнтний характер, тобто має різні рівні сформованості своїх складових, якими є: самопізнання (співвідношення самого себе з іншими, внутрішнє обговорення своєї особистості), самовідчуття (власні досягнення особистості, ставлення інших людей), самопереживання, саморегуляція (управління перебігом поведінкового акту, самоконтроль за всіма ланками регуляції) [15]. Точка зору даного автора близька до концепції самосвідомості В.Століна, але автор додав ще одну складову — самопереживання, що грає роль каталізатора. Чим

виразніше і дифференційніше самопереживання, тим сильніше вплив решти складових на процеси розвитку.

А.Петровський проаналізував ідентифікацію і відособлення як механізми розвитку особистості. Ідентифікація — процес самоототожнення людини з іншою людиною, групою, зразком, переживання своєї тотожності з об'єктом. Ідентифікація забезпечує привласнення багатообразних психічних дій, веде до розвитку соціально-значущих особистісних якостей.

Відособлення — механізм відстоювання окремим індивідом своєї природної і людської суті, переживання людиною своєї усунутості, прагнення виділитися з числа інших. Відособлення індивідуалізує привласнену поведінку, ціннісні орієнтації і мотиви людини, дає змогу засвоювати зовнішнє через внутрішнє, покладає на особистість індивідуальну відповідальність за себе [11].

Як механізми саморозвитку В.Маралов описав самоприйняття і самопрогнозування за принципом ставлення до себе в різних тимчасових площинах. Самоприйняття — визнання права на існування усіх аспектів власної особистості і особистостей в цілому. Самопрогнозування — здібність до передбачення подій зовнішнього і внутрішнього життя, пов'язаних з розв'язанням завдань майбутньої діяльності і саморозвитку. У поєднанні із самопізнанням самопрогнозування дає змогу визначити перспективи особистісного розвитку, виділити той ідеальний «образ Я», ту систему вимог, до яких особа прагнутиме і на які орієнтуватиметься в найближчий або віддаленіший час [7].

Розглядаючи саморозвиток через управління своєю поведінкою, утворення звичок, Ю.Орлов схарактеризував три механізми самоврядування: вироблення пускових образів-стимулів; заміна задоволення від небажаної дії задоволенням від іншої дії; правильне засвоєння всіх функціональних елементів дії [10].

Не менш важливим є питання про структуру саморозвитку, складових його компонентів і загальну логіку даного процесу. Думки більшості дослідників сходяться в тому, що процес саморозвитку носить циклічний характер. «Перехід від одного елемента до іншого, з одного стану в інший дає змогу особі розвиватися у певному напрямі, за циклічною траєкторією, що включає не тільки екстенсивний розвиток, а й інтенсивний при переході на кожен новий, наступний виток свого саморозвитку при революційному стрибку на новий рівень» [5, 67].

Як компоненти саморозвитку дослідники В.Андрєєв, О.Газман, Н.Григор'єва, І.Дубровіна, Ю.Орлов та інші виділяють різноманіття самопроцесів [1; 5–7; 10]. Спираючись на уявлення даних авторів, спробуємо дати означення основних елементів процесу саморозвитку.

- Самопізнання — отримання і накопичення індивідом знань про себе, рух від пізнання окремих якостей, розрізненого первинного «образу Я» до розгорненої, цілісної, стійкої «Я-концепції» розширення параметрів самооцінки, уточнення, коригування уявлень про себе [1; 5; 7; 10].

- Самовизначення — свідоме виявлення і затвердження власної позиції, цінностей і переконань, свого місця у системі відносин, як безперервний довічний аналіз свого «вписування» в життєві ситуації, у взаємодію з довколишніми, як рух від ситуативно-зовнішнього адаптивного самовіднесення до врахування множини факторів обстановки в порівнянні з внутрішніми, еталонними уявленнями про відповідність обраного способу поведінки або пропонованих обставин власної гідності особи [1; 4].

- Самореалізація як практичний прояв у діяльності й поведінці своїх можливостей з метою розв'язання практичних завдань і одночасно розвитку своїх потенціалів, рух від ситуативного самовиявлення до програмованого відповідно до життєвих планів, цілеспрямовано вибудовуваних [1; 4].

- Самоствердження — специфічна діяльність щодо саморозвитку з виявлення, підтвердження своїх певних якостей особистості, рис вдачі, способів поведінки і діяльності [7].

- Самоуправління (саморегуляція, самоорганізація) — свідоме управління собою в динаміці від ситуативної адаптації з опорою на зовнішні регулятори (команди, вимоги, норми, оцінки та ін.) до вироблення, використання і зростаючого збагачення внутрішніх регуляторів — совісті, обов'язку, цінностей, сенсів, моральності, потреб, смаків, поглядів, ідеалів [1; 4].

Цілісна система самоврядування включає, на думку деяких дослідників, наступні елементи: здатність орієнтуватися в ситуації, уміння бачити проблему й аналізувати суперечність [10].

Прогнозування — уміння передбачати хід подій або бажані дії, відповідь на запитання: «Чи можна щось змінити?», «Що може змінитись, якщо я втручусь і якось діятиму?», «Що буде, якщо я не втручусь в хід подій»; цілепокладання — здібність до розроблення системи цілей, співвідношення їх між собою і вибору переважних [1; 5; 7; 10]; планування — уміння вибирати засоби досягнення мети і визначати послідовність їх застосування, розробляти програму саморозвитку [1; 5; 7; 10]; розроблення критеріїв оцінювання якості, показників, що дають можливість оцінити результат виконання плану; ухвалення рішення — вольове зусилля, перехід від плану до дій [5]; самоконтроль — збирання інформації про те, як йде виконання плану в реальному спілкуванні, поведінці, діяльності [5]; корекція — зміна програми саморозвитку (цілей, методів, засобів) на основі аналізу відповідності цілей і результату [4; 5].

У сучасних дослідженнях зроблено спроби опису суб'єкта саморозвитку через вичленення необхідних і достатніх його характеристик (властивостей, якостей, особливостей, умінь і навичок). Так, суб'єкту з розвиненою потребою в саморозвитку притаманні прагнення пізнати себе, аналіз своїх достоїнств і недоліків; інтерес до загальних проблем саморозвитку, питань розвитку волі, характеру; наявність програми саморозвитку та певної роботи з реалізації прог-

рами саморозвитку [6].

Не менш важливими показниками є: готовність до саморозвитку (ступінь інформованості про суть саморозвитку, ступінь переконаності у значущості саморозвитку, здатність до особистої мотивації саморозвитку); активність саморозвитку (наявність програми саморозвитку, здатність до саморегуляції, й інтеріоризації зовнішніх детермінант саморозвитку); ефективність саморозвитку (здатність до творчого перетворення дійсності, адекватного оцінювання особистого потенціалу, ступінь персоналізації) [5].

Узагальнивши уявлення про функціональну структуру суб'єкта, ми зупинилися на одному з її варіантів, згідно з яким функціональна структура індивіда як суб'єкта саморозвитку включає шість взаємопов'язаних мотиваційно-операційних механізмів, що характеризують суб'єкт з боку його здатності до: цілепокладання свого психічного розвитку і себе як регулятора цього процесу; вибору, знаходження, продукування психологічних засобів, необхідних для здійснення поставленої мети; прийняття рішень з приводу того, коли і за яких умов поставлена мета може бути досягнута максимально вибраними засобами; виконання прийнятих рішень; оцінювання результатів виконання, аналізу причин успіху — неспіху; накопичення індивідуального досвіду, фіксація результатів і способів розвитку своєї психіки і своїх суб'єктних якостей [1; 5–7; 10].

Висновки

Ідея саморозвитку особистості вчителя розглядається як методологічна підстава оновлення освіти. У своїй роботі ми виходимо з розуміння само розвитку як специфічної діяльності особистості щодо самоосвіти, самоудосконалення, самовиховання.

Основними характеристиками процесу саморозвитку є: активність, усвідомленість, цілеспрямованість, зумовленість рівнем розвитку самосвідомості, суб'єктивним досвідом, цінностями особи, парадигмою самоврядування і взаємодією з довкіллям. Саморозвиток реалізується через механізми самосвідомості, самоухвалення і самопрогнозування.

Процес саморозвитку має циклічний характер і включає такі складові: самопізнання, постановка цілей саморозвитку, вибір методів і засобів самозміни, розроблення програми саморозвитку, практична діяльність щодо самозміни, оволодіння навичками самоврядування і саморозвитку, аналіз результатів (самопізнання — початок нового циклу саморозвитку).

Важливим завданням післядипломної освіти є надання допомоги вчителям в їх особистісному зростанні, розвитку творчого потенціалу та в мотивації саморозвитку, що є невід'ємною складовою професійного вдосконалення. Використання тренінгових технологій та надання консультативної психологічної допомоги педагогічним працівникам допоможе це завдання успішно розв'язати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Педагогика: учеб. курс для творческого саморазвития / В.И.Андреев. — Казань: Центр инновационных технологий, 2000. — 608 с.
2. Вачков И.В. Развитие самосознания учителей и учащихся в поли-субъектном взаимодействии: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / И.В.Вачков. — М., 2002. — 42 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С.Выготский. — М.: Смысл, 2003. — 1143 с.
4. Газман О.С. Неклассическое воспитание: от авторитарного образования к педагогике свободы / О.С.Газман. — М.: МИРОС, 2002. — 294 с.
5. Григорьева Н.Г. Теория и практика педагогического обеспечения личностного саморазвития студентов в контексте эко-культурного подхода: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Н.Г.Григорьева. — Хабаровск, 2000. — 45 с.
6. Дубровина И.В. Самопонимание, самовоспитание, самопомощь, самообладание, саморазвитие, самореализация подростка / И.В.Дубровина. — Н. Новгород: Нижегородский гуманитарный центр, 1995. — 285 с.
7. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития / В.Г.Маралов. — М.: Академия, 2002. — 256 с.
8. Маркова А.К. Психология труда учителя: книга для учителей / А.К.Маркова. — М.: Просвещение, 1993. — 190 с.
9. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М.Митина. — М., 1998. — 386 с.
10. Орлов Ю.М. Самопознание и самовоспитание характера: беседы о психологии со старшеклассниками / Ю.М.Орлов. — М. Просвещение, 1987. — 224 с.
11. Петровский В.А. Индивидуальность и саморегуляция: опыт мультисубъектной теории / В.А.Петровский // Мир психологии. — 2007. — № 1. — С. 13–30.
12. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности / С.Л.Рубинштейн // Вопросы психологии. — 1986. — № 4. — С. 101–107.
13. Семиченко В.А. Особливості становлення професійної ідентичності майбутніх фахівців у контексті загального особистісного розвитку / В.А.Семиченко // Вісник післядипломної освіти. — 2009. — № 13. — Ч. 2. — С. 289–303.
14. Слободчиков В.И. Развитие субъективной реальности в онтогенезе: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / В.И.Слободчиков. — М., 1994.
15. Слюсарев Ю.В. Психологическое сопровождение как фактор активизации саморазвития личности: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Ю.В.Слюсарев. — СПб., 1994. — 27 с.
16. Столин В.В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности / В.В.Столин. — М.: МГУ, 1983. — 286 с.

17. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов / Г.А.Цукерман. — Рига: Эксперимент, 1997. — 276 с.

18. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх закладів у професійній діяльності: монографія / О.І.Бондарчук // Науковий світ. — 2008. — 318 с.

19. Шикер Л.В. Психологічні проблеми професійного становлення вчителів в умовах соціальних трансформацій / Л.В.Шикер // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / голов. ред. В.В.Олійник. — К.: Геопринт, 2009. — Вип. 13. — Ч. 2. — С. 338–344.

20. Шикер Л.В. Кризи професійного становлення (професійної соціалізації), методи та моделі їх подолання як чинники активізації особистісного саморозвитку вчителя / Л.В.Шикер // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. — К.: Міленіум, 2010. — Т. XII. — Ч. 1. — С. 664–674.

21. Мелик-Пашаев А.А. Акмеология и творчество: к постановке проблемы / А.А.Мелик-Пашаев // Мир психологии. — 1999. — № 2. — С. 23–29.

В статье представлены теоретические подходы к определению содержания и показателей саморазвития личности учителя.

Ключевые слова: саморазвитие, самосознание, самопринятие, самопознание, самоопределение, самореализация, самоутверждение, самоуправление.

In the article theoretical approaches are presented to determination of maintenance and indexes of self-development of personality of teacher.

Key words: self-development, self-consciousness, self-acceptance, self-cognition, self-determination, self-realization, self-assertion, self-management.